

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1987

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΟΝΗ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ*

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Μανοῦσος Μανούσακας**, παρουσιάζοντας τὸ βιβλίον «*Βυζάντιον — Ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στράτο*», Ἀθήναι, 1986, λέγει τὰ ἑξῆς:

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω στὴν Ἀκαδημία ἓνα σημαντικότερο ἐπιστημονικὸ δημοσίευμα συλλογικοῦ χαρακτήρα, τὸ δίτομο ἔργο μὲ τὸν τίτλον *Βυζάντιον — Ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στράτο* (Ἀθήναι, 1986). Τὸ ἔργο εἶναι ἀφιερωμένον στὴ μνήμη τοῦ διακεκριμένου αὐτοῦ Ἑλληνα πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ τοῦ Βυζαντίου (1905-1981), συγγραφέα τοῦ ἐξάτομου ἔργου «*Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰώνα*» (Ἀθήναι, 1965-1977), ποῦ εἶχε βραθευθεῖ τὸ 1970 καὶ ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία μας καὶ τοῦ ὁποίου ἐπιτομὲς δημοσιεύθηκαν στὰ ἀγγλικά (5 τόμοι) καὶ στὰ γαλλικά (3 τόμοι).

Τὸ «*Ἀφιέρωμα*» περιλαμβάνει, στίς 900 συνολικά, μεγάλου σχήματος (29 × 21) σελίδες του, 42 ἐπιστημονικά μελετήματα βυζαντινολόγων, Ἑλλήνων καὶ ξένων, σὲ διάφορες γλωσσές (ἑλληνική, ἀγγλική, γαλλική, γερμανική, ἰταλική καὶ ρωσική), ποῦ ἀναφέρονται σὲ θέματα τῆς Ἱστορίας, τῆς Τέχνης καὶ Ἀρχαιολογίας (τόμ. I) καὶ τῆς Θεολογίας καὶ Φιλολογίας (τόμ. II) τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν κορυφαίων ἐκπροσώπων τῆς διεθνοῦς βυζαντινολογίας ποῦ συνεργάστηκαν στὸ ἔργο περιοριζόμεσθε ν' ἀναφέρουμε, ἓνα ἀπὸ κάθε χώρα, τὰ ἑξῆς: Ρ.

* Ἡ παρουσίαση δημοσιεύθηκε καὶ στὸ περιοδ. «*Νέα Ἑστία*», τόμ. 123 (1988), τεῦχ. 1452, σ. 61-63.

Lemerle (Γαλλία), H.-G. Beck και J. Irmscher (Δυτική και 'Ανατολική Γερμανία), H. Hunger (Αύστρια), St. Runciman ('Αγγλία), Br. Lavagnini ('Ιταλία), I. Dujčev (Βουλγαρία), Fr. Barišić (Γιουγκοσλαβία), H. Mihaescu (Ρουμανία), Z. Udalçona (Σοβιετ. Ένωση), J. Barker ('Ηνωμ. Πολιτείες) και από την Έλλάδα τους ακαδημαϊκούς Δ. Ζακυθινό, Κ. Μπόνη και Μ. Χατζηδάκη, καθώς και τους άειμνήστους Κ. Τσάτσο και Π. Ζέπο.

Στις 110 προκαταρκτικές σελίδες του πρώτου τόμου περιέχονται, έκτος από τὸ *curriculum vitae* του 'Ανδρέα Στράτου (σ. LXXIII-LXXXI) και τὸν κατάλογο τῶν δημοσιευμάτων του (σ. LXXXII-LXXXVI, στὰ ὅποια εἶναι ἀφιερωμένο και τὸ πρῶτο μελέτημα του τόμου, σ. 1-15, του J. Barker), τρεῖς λαμπρὲς σκιαγραφίες γραμμένες ἀπὸ κορυφαίους μελετητὲς γιὰ τὴν προσωπικότητα και τὸ ἔργο του, οἱ ἀκόλουθες κατὰ σειρά:

α) 'Ελένης Ahrweiler, «'Ο 'Ανδρέας Στράτος στὸ σταυροδρόμι τῆς πολιτικῆς και τῆς ἱστορίας» (σ. LXXXVII-XCIII)· β) Steven Runciman, «'Ανδρέας Στράτος. Προσωπικὲς ἀναμνήσεις» (σ. XCIV-CII) και γ) Κωνστ. Τσάτσου, «Τὸ ἔργο του 'Ανδρέα Στράτου. Μιὰ ἄγνωστη πλευρὰ του πολιτικοῦ ἀνδρός» (σ. CIII-CX).

Τῶν σκιαγραφιῶν αὐτῶν προηγεῖται σύντομος πρόλογος (σ. XI) και ἓνα ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον ἄρθρο τῆς πιστῆς συντρόφου τῆς ζωῆς του κας Νίας Α. Στράτου, με τὸν τίτλο «'Ο σύζυγός μου 'Ανδρέας» (σ. XXI-LXXII), ἄρθρο μεστὸ ἀπὸ πολυτιμες προσωπικὲς και οἰκογενειακὲς ἀναμνήσεις και παλλόμενο ἀπὸ συγκίνηση, ἀγάπη και ὑποδειγματικὴ ἀφοσίωση στὴ μνήμη του. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ κα Νία Στράτου εἶναι ἐκεῖνη ποὺ ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλία, τὴ φροντίδα και τὴν εὐθύνη (και φυσικὰ και τὴν ὄχι εὐκαταφρόνητη δαπάνη) τῆς ὅλης ἐκδόσεως του ἔργου αὐτοῦ και τῆς ἐξαίρετα ἐπιμελημένης παρουσιάσεώς του, σὲ πολυτελὲς χαρτί, πολυτελῆ καλλιτεχνικὴ βιβλιοδεσία, πλούσια εἰκονογράφηση (47 ὀλοσέλιδες εἰκόνες και σχέδια και 12 ἔγχρωμοι πίνακες ἐκτὸς κειμένου). Ἐφρόντισε ἐπίσης νὰ προστεθοῦν, στὸ τέλος κάθε τόμου, τὰ βιογραφικὰ σημειώματα και ἡ ἐργογραφία τῶν συγγραφέων τῶν ἄρθρων και, στὸ τέλος του ἔργου, γενικὸ ἀλφαβητικὸ εὐρετήριο (ἐλληνικὸ και ξενόγλωσσο) τῶν κυρίων ὀνομάτων και τῶν ὄρων ποὺ περιέχονται στὸ «'Αφιέρωμα», ὥστε νὰ διευκολύνεται σημαντικὰ ἡ χρῆση του.

Τὰ θέματα τῶν ἐπιστημονικῶν συμβολῶν του «'Αφιέρωματος», ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει με ὅλους τοὺς τόμους τῶν «Συμμείκτων», παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία και ἀναφέρονται σὲ πολλοὺς και διάφορους αἰῶνες, γεωγραφικοὺς χώρους και κλά-

δους τῆς ἔρευνας. Θὰ μᾶς ἐπιτραπεῖ νὰ τὰ παρουσιάσουμε ἐδῶ κατὰ συστηματικὴ σειρὰ, γιὰ νὰ καταδειχθεῖ καλύτερα ἢ προσφορά τους στὴν ἔρευνα.

Ἡ πλειονότητα τῶν ἐργασιῶν τοῦ πρώτου τόμου ἀναφέρεται στὴν ἱστορία. Ἄπ' αὐτὲς πρέπει νὰ ἐξάρουμε πρῶτα-πρῶτα τὶς γενικὲς ἐπισκοπήσεις δύο κορυφαίων ἐρευνητῶν: τοῦ P. Lemerle «*Ὁ κόσμος τοῦ Αἰγαίου ἀνάμεσα στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴ νεότερη ἐποχὴ*» (σ. 129-137, γιὰ τὶς ἐναλλασσόμενες κατὰ καιροὺς τύχες τῶν ἐλληνικῶν νησιῶν, πού, παρ' ὅλες τὶς ἀναστατώσεις, κατάφεραν νὰ διαφυλάξουν σταθερὸ τὸν ἐλληνικὸ τους χαρακτήρα, μὲ τὴ διατήρηση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ τῆς ὀρθοδοξίας) καὶ τοῦ Δ. Α. Ζακυθνοῦ «*Ἡ Ρώμη στὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Βυζαντίου*» (σ. 207-221), πού σκιαγραφεῖ ἔξοχα, μὲ πλούσια παράθεση πηγῶν καὶ ἐνδεικτικῶν χωρίων, τὴν ἐξέλιξη τῆς «ρωμαϊκῆς ιδέας» στὸ Βυζάντιο κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνες τῆς ζωῆς του (13^ο-15^ο), ιδέας πού διαδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο στὶς ιδεολογικὲς συγκρούσεις τῆς ταραγμένης ἐκείνης ἐποχῆς.

Θεωρήσεις ἐνὸς ὀλόκληρου αἰῶνα, εἰδικὰ τοῦ 7ου (πού ἦταν, ὅπως εἴπαμε, τὸ προσφιλὲς χρονικὸ πλαίσιο τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἀνδρέα Στράτου) ἀποτελοῦν οἱ ἐργασίες τοῦ Πέτρου Χαρανῆ (σ. 59-64, γενικὲς παρατηρήσεις, ιδίως γιὰ τὶς σλαβικὲς ἐποικίσεις) καὶ τῆς Cécile Morrisson (σ. 149-163, εἰδικότερα γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς Νομισματικῆς στὴν ἐπίλυση προβλημάτων γιὰ χρονολογίες, πρόσωπα, οἰκισμοὺς καὶ γεγονότα).

Σὲ θέματα πολιτικῆς, στρατιωτικῆς ἢ διπλωματικῆς ἱστορίας περιστρέφονται οἱ ἐργασίες τοῦ G. Wirth «*Ὁ Γεζερίχος καὶ τὸ Βυζάντιο*» (σ. 185-206, δηλ. οἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου, τὸν 5ο αἰῶνα, μὲ τὸν ἀρχηγὸ αὐτὸ τῶν Βανδάλων), τοῦ I. Dujčev «*Ὁ Θρίαμβος τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β', τὸ 705*» (σ. 83-91), αὐτοκράτορα πού, παρὰ τὴ σκληρότητά του ἀπέναντι τῶν ἀντιπάλων του, ἔδειξε μεγάλο πολιτικὸ ρεαλισμὸ, χρησιμοποιοῦντας Σλάβους αἰχμαλώτους κατὰ τῶν Ἀράβων, τοῦ I. Καραγιαννοπούλου «*Κροῦμος καὶ Φίλιπποι. Οἱ βυζαντινο-βουλγαρικὲς ἐπιχειρήσεις στὰ 812-814*» (σ. 101-109) καὶ τοῦ J. Irmischer «*Ὁ χαρακτήρας τῆς Ἀνατολικῆς πολιτικῆς τοῦ Μανφρέδου τῆς Σικελίας*», τὸ 13ο αἰῶνα (σ. 93-99).

Σὲ θέματα προσωπογραφίας ἀναφέρονται οἱ μελέτες τοῦ Κ. Μπόνη γιὰ τὸ περιλάλητο ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Ἀποστόλων τῶν Σλάβων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου (σ. 41-57), πού τὸν ἔχει ἀπασχολήσει σὲ σειρά διεξοδικῶν ἐργασιῶν του, καὶ τοῦ Ἀπ. Βακαλοπούλου γιὰ δυὸ βυζαντινὲς πριγκήπισσες, νύφες σὲ ξένες αὐλές, τὸ 15ο αἰῶνα (σ. 165-184), τὴ δυναμικὴ Ἑλένη, κόρη τοῦ Θεοδώρου Β' Παλαιολόγου (βασιλίσα τῆς Κύπρου) καὶ τὴν ἄτυχη Ἑλένη, κόρη τοῦ ἀδελφοῦ του Δημητρίου.

Συμβολή στην έθνολογία αποτελεί ή εργασία του Hratz Bartikian «*Η λύση του αινίγματος τῶν Μαρδαϊτῶν*» (σ. 17-39), πού τούς συσχετίζει με τούς Μάρδους τῆς Ἀρμενίας, τάγματα ἀπό ἐξαρμενισθέντες μισθοφόρους, πού ὑπερασπίζονταν τὰ βυζαντινά σύνορα στήν Ἄνω Μεσοποταμία καί συμβολή στήν ιστορική γεωγραφία ή εργασία τοῦ Br. Lavagnini «*Demenna καί Demenniti*» (σ. 123-128) γιά σικελικό τοπωνύμιο μαρτυρημένο καί ἀπό τὸ Χρονικό τῆς Μονεμβασίας.

Τέλος, με θέματα τοῦ δημοσίου ἢ τοῦ ιδιωτικοῦ βίου σχετίζονται οἱ μελέτες τοῦ Ε. Χρυσοῦ, «*Ἀντικαίσαρ*» (σελ. 73-82), τῆς Αἰκατ. Χριστοφιλοπούλου «*Σύστημα βασιλικῶν ἱστοურγῶν. Ἐνα σωματεῖο κρατικῶν ὑφαντουργῶν στόν Ι' αἰῶνα*» (σ. 65-72), πού γίνεται τώρα γνωστό ἀπό μαρτυρία τοῦ Λέοντα Διακόνου, τῆς Ἀγγελικῆς Λαΐου «*Ἡ ἑορτή τῆς Ἀγάθης. Σχόλια στή ζωή τῆς γυναίκας τῆς Κωνσταντινούπολης*» (σ. 111-122) καί τῆς Χρύσας Μαλτέζου «*Βενετική μόδα στήν Κρήτη. Τὰ φορέματα μιᾶς Καλλιεργοπούλας*» (σ. 139-147).

Ὁ πρῶτος τόμος κλείνει με τρεῖς ἐργασίες πού ἀναφέρονται στήν Τέχνη καί τήν Ἀρχαιολογία. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦ Μ. Χατζηδάκη γιά μιᾶ «*Χρονολογημένη βυζαντινὴ εἰκόνα στή μονή τῆς Μεγίστης Λαύρας*», (σ. 225-240), ἀπό τίς παλιότερες πού ἔχουν σωθεῖ στό Ἅγιον Ὄρος, πού παρουσιάζει τὴ μοναδικότητα νὰ ἔχουν μεταφερθεῖ (τὸ 1197), γιά λόγους συντηρήσεως (καί μάλιστα σὲ διασαλεμένη σειρά), οἱ μορφές τῆς, δηλ. οἱ πέντε μάρτυρες τῆς Σεβαστείας, μαζί με τὸ ὕφασμα, ἀπὸ παλιότερη εἰκόνα σὲ νέο ξύλο. Ὁ κ. Χατζηδάκης, ἀναλύοντας τὴν εἰκονογραφία καί τὴν τεχνοτροπία τῆς εἰκόνας, τὴν ἀποδίδει σὲ ἐργαστήριο ὑψηλοῦ ἐπιπέδου καί τὴν τοποθετεῖ στήν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Ἡ δεύτερη ἀρχαιολογικὴ ἐργασία εἶναι τοῦ Ν. Δρανδάκη (σ. 241-249) γιά τίς (ἐπαρχιακῆς τεχνοτροπίας) τοιχογραφίες τοῦ Ἀγ. Ἰωάννη τῆς Καφιόνας, στή Μάνη (τοῦ 1300 περ.) καί ή τρίτη τοῦ Π. Βοκοτοπούλου (σ. 251-275) γιά τὸ ναὸ τῆς Παναγίας στήν Πρεβέντζα τῆς Εὐρυτανίας (γύρω στὰ 1300), μελετημένο ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὴ ἄποψη, πρὶν κατακλυσθεῖ, τὸ 1969, ἀπὸ τεχνητὴ λίμνη.

Στὸ δεύτερο τόμο τοῦ «*Ἀφιερώματος*» περιλαμβάνονται οἱ συμβολές πού ἀναφέρονται σὲ θέματα τῆς Θεολογίας καί τῆς Φιλολογίας.

Ἀρχίζουμε ἀπὸ τίς δεύτερες, πού εἶναι καί οἱ πολυαριθμότερες.

Τὴν ἔκδοση ἀνεκδότων κειμένων ἔχουν ὡς ἀντικείμενο οἱ ἐργασίες τοῦ W. Hörandner «*Ἀνεκδοτὴ μονωδία γιά τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Γ'*» (σ. 479-493, γλαφυρὸ ρητορικό κείμενο, πού ὁ ἐκδότης του τὸ ἀποδίδει στὸ Νικηφόρο Γρηγορᾶ), τοῦ A. M. Bryer «*Ἐπιθαλάμια καί ἐκλείψεις στήν Τραπεζοῦντα τοῦ 14ου αἰῶνα*»

(έκδίδεται, σ. 347-352, ενδιαφέρον στιχούργημα για τους γάμους του Βασιλείου του Μεγάλου Κομνηνού με την Ειρήνη, νόθη κόρη του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' του Παλαιολόγου, που ο εκδότης το χρονολογεί εύστοχα, με τη βοήθεια των ήλιακων και σεληνιακών εκλείψεων της εποχής) και της Enrica Follieri «*Η Έπιτομή του ελληνικού Μαρτυρίου των Σίξτου, Λαυρεντίου και Ίππολύτου... Ίστορία ενός κειμένου, από το Μηνολόγιο στο Συναξάριον*» (σ. 399-423, έκδοση με διεξοδικά και εμπεριστατωμένα σχόλια). Έννια έπιστολές του Βάρδα Μοναχού (10ος αϊ.) έπανεκδίδει και σχολιάζει ο Άθ. Μαρκόπουλος (σ. 573-585) και τρεις άγνωστές παραλλαγές της γνωστής αφήγησης «*Τό στρατήγημα της παρθένου*» ύποδεικνύει ο Μ. Ι. Μανούσακας (σ. 553-564).

Στή φιλολογική μελέτη της συνολικής προσφορᾶς ή στή μελέτη όρισμένων μόνο έργων ενός συγγραφέα αποβλέπουν οι εργασίες της Ζ. Udalçona «*Ό βυζαντινός ιστορικός του 7ου αιώνα Θεοφύλακτος Σιμοκάττης*» (σ. 711-734, που τον βρίσκει συντηρητικότερο των προγενεστέρων του και τον χαρακτηρίζει ως ιδεολογικό εκφραστή της βυζαντινής άριστοκρατίας), του Ant. Carile «*Ίωάννης επίσκοπος Νικίου, βυζαντινοκόπτης χρονογράφος του Ζ' αιώνα*» (σ. 353-398, εύσυνείδητη διεξοδική ανάλυση του έργου του και των πηγών του), του C. Mango «*Τό Breviarium του πατριάρχη Νικηφόρου*» (σ. 539-552, που εξετάζει συστηματικά και καθορίζει τη σύνθεση, τις πηγές και τό χαρακτήρα του έργου αυτού), του D. Obolensky «*Ό Θεοφύλακτος Άχριδών και ή πατρότητα του Βίου του Κλήμεντος*» (σ. 601-618, που ύποστηρίζει, με μεθοδικότατη και πειστική επιχειρηματολογία, την πατρότητα αυτή, που άμφισβητήθηκε τελευταία) και του J. Koder «*Παρατηρήσεις στα θαύματα του Άγίου Δημητρίου*» (σ. 523-538, χρήσιμες προσθήκες, με πίνακες βιβλικών χωρίων κ.λπ., στή λαμπρή κριτική έκδοση του P. Lemerle). Άς προστεθεί έδω και ή μελέτη του Α. Garzya «*Οί Γερμανοί στην όψιμη άρχαία ελληνική γραμματεία*» (σ. 425-444), όπου συγκεντρώνονται και σχολιάζονται οι γνώμες των Έλλήνων συγγραφέων του 4ου και του 5ου αιώνα για τους Γερμανούς εισβολείς.

Γλωσσικού χαρακτήρα είναι οι μελέτες του Η. Mihaescu «*Η λατινικής προελεύσεως όρολογία των ένδυσμάτων στή βυζαντινή γραμματεία*» (τριβώνιον, φακιόλιον, χλαίνα, βλαττία, τσαγγία κ.λπ., σ. 587-599) και του Α. Guillon «*Έπώνυμα, όνόματα και παρωνύμια στή βυζαντινή Καλαβρία*» (σ. 461-478), που τὰ σταχυολόγησε, από έγγραφα του 11ου αιώνα, και τὰ εξετάζει ως μαρτυρίες για την κοινωνική συγκρότηση, τις άσχολίες και τὰ χαρακτηριστικά των ανθρώπων της εποχής.

Ή μελέτη του Π. Ζέπου «*Η βυζαντινή νομική παιδεία κατά τον 7ον αιώνα*»

(σ. 735-749), ἀφοῦ συνοψίζει τὶς διϊστώμενες γνῶμες γιὰ τὸ θέμα, καταλήγει στὴν παραδοχὴ τῆς ὑπαρξῆς, τὸν αἰῶνα αὐτό, νομικῆς παιδείας, ἔστω καὶ ἀναιμικῆς.

Στὸν κλάδο τῆς διπλωματικῆς (δηλ. τῆς ἐκδοτικῆς τῶν ἐγγράφων) ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ Fr. Barišić «*Τὸ ἀρχαιότερο ἑλληνικὸ ἔγγραφο τοῦ Χιλανταρίου*» (σ. 319-327, ποὺ ἀποκαθιστᾷ τὸν αὐθεντικὸ σύνδεσμο μεταξὺ δύο ἑλληνικῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς αὐτῆς). Καὶ τέλος, στὸν κλάδο τῆς Παλαιογραφίας ἀνήκει ἡ τεκμηριωμένη καὶ πλούσια σὲ ἀπόψεις καὶ συμπεράσματα μελέτη τοῦ H. Hunger «*Συνέχεια καὶ ἀνανέωση στὴν ἑλληνικὴ βιβλικὴ γραφὴ δύο χιλιετιῶν*» (σ. 495-522).

Θὰ τελειώσουμε μὲ τὶς λιγοστὲς μελέτες τοῦ τόμου γιὰ θεολογικὰ θέματα. Γενικότερου ἐνδιαφέροντος καὶ μὲ διεισδυτικὲς, ὅπως πάντα, παρατηρήσεις εἶναι ἡ μελέτη τοῦ H.-G. Beck «*Ὁρθοδοξία καὶ καθημερινὴ ζωὴ*» (σ. 329-346), ποὺ ἐξετάζει τὴ στάση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀπέναντι σὲ ἐκδηλώσεις ὅπως τὰ τυχερὰ παιγνίδια, τὰ κοινὰ λουτρά, οἱ μαγικὲς πράξεις, ἡ Ἀστρολογία, τὸ Καρναβάλι κ.λπ.

Στὴν ἐργασία τοῦ G. Schirò «*Οἱ μελωδοὶ τοῦ 7ου καὶ τοῦ 8ου αἰῶνα*» (σ. 631-647) παρουσιάζονται καὶ σχολιάζονται πίνακες καὶ στατιστικὰ δεδομένα ποὺ ἀφοροῦν στὸν τομέα τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας, ποὺ ὁ συγγραφέας τὸν προήγαγε τόσο σημαντικὰ.

Πλουσιότατη συναγωγὴ βιβλιογραφικοῦ, λεξιλογικοῦ καὶ ἄλλου ὕλικου γύρω ἀπὸ τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων, μεθοδικὰ παρουσιασμένου, ἀποτελεῖ ἡ ἐργασία τοῦ N. B. Τωμαδάκη «*Εἰκονογραφικὰ (Εἰκονόφιλοι-Εἰκονομάχοι-Ὁρολογία)*» (σ. 673-710). Ὁ A. Sharf, στὴ μελέτη τοῦ «*Βυζαντινὴ Ὁρθοδοξία καὶ ἡ προκαταρκτικὴ νηστεία τῶν Ἀρμενίων*» (σ. 649-672), μὲ ἀφετηρία ἀρμενικὸ λατρευτικὸ ἔθιμο (a-ravajor), ἐξετάζει τὶς ὄχι πολὺ φιλικὲς σχέσεις τῆς Ὁρθόδοξης βυζαντινῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν Ἀρμενική.

Ὁ J. Gouillard, στὴν ἐργασία τοῦ «*Μιὰ ἐνόραση τοῦ Ἰωάννη τῆς Κλίμακος. Ἐκσταση ἢ διδασκαλικὸ πυροτέχνημα;*» (σ. 445-459) μεταφράζει καὶ σχολιάζει ἓνα ἐξαιρετικὰ δυσνόητο κείμενο τοῦ συγγραφέα αὐτοῦ.

Καί, τέλος, ἡ Ἄννα Φιλιππίδη-Braat παρουσιάζει μιὰν ἑλληνικὴ Ἀκολουθία τῶν ἀγίων Παυλίνου ἐπισκόπου Νόλων, Τρύφωνος καὶ Κόνωνος (σ. 619-629) καὶ διερευνᾷ τὶς πηγὲς καὶ τὸ χαρακτῆρα τῆς.

Καὶ μόνη ἡ «ἐπιτροχάδην» αὐτὴ παρουσίαση, κατὰ θέματα, τῶν πολυάριθμων μελετῶν τοῦ «*Ἀφιερώματος*», ποὺ ἐπιχειρήσαμε, εἶναι, νομίζουμε, ἀρκετὴ γιὰ νὰ καταδείξει τὸν πλοῦτο, τὴν ποικιλία καὶ τὴν ὑψηλὴ ἐπιστημονικὴ τους στάθμη. Τὸ

ἐπιβλητικὸ αὐτὸ δημοσίευμα ἀποτελεῖ πολύτιμη συμβολὴ στὴ διεθνῆ βυζαντινολογικὴ ἔρευνα (σὲ στιγμὲς μάλιστα ποὺ αὐτὴ δέχεται βαρύτερα καὶ ἀδόκητα πλήγματα ἀπ' ἄλλοῦ), συμβολὴ γιὰ τὴν ὁποία ὀφείλονται μεγάλες εὐχαριστίες τόσο στοὺς συγγραφεῖς τῶν μελετῶν, ὅσο καὶ στὴν κυρία Νία Στράτου, ποὺ ἀφιέρωσε τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια ἀσίγαστης δραστηριότητος, γιὰ νὰ μᾶς χαρίσει τὸ ἀληθινὰ μνημειῶδες αὐτὸ ἔργο.